

Валентина Саєнко
Євгенія П'ятковська

ВИБРАНІ СТАТТІ ЧИ КОМПЕДИУМ З ІСТОРІЇ
НОВІТНЬОЇ І СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ?

Роздуми над новою книгою Нінелі Заверталюк

Рец.: Заверталюк Н. І. «Неподільної краплі питома вага» : Літературознавчі студії. Матеріали до лекцій з курсу «Українська література ХХ — поч. ХХІ століть» : Для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів та аспірантів / Нінелі Заверталюк. — Дніпропетровськ : Пороги, 2011. — 235 с.

Хоча ХХ століття відійшло у минуле і вже навіть «новий вік дочекався пуску» (Ліна Костенко), запроваджуючи свої правила гри й інтенсивно формуючи нову культурно-стилістичну епоху, поминувши перехідну, але час збирання каміння, розкиданого раніше, продовжується і буде продовжуватися. Тим часом новітня література осмислюється все менше з позицій канонів радянського літературознавства, бо сучасна філологія не тільки відкриває все нові факти літературного процесу ХХ ст., але ґрунтовніше накреслює різноманітні шляхи осягнення проблемних питань, пов'язаних з розвитком новітньої національної культури.

Через те книга доктора філологічних наук, професора Нінелі Іванівни Заверталюк «*Неподільної краплі питома вага*», яка вийшла друком у дніпропетровському видавництві «Пороги»,

встає у ряд актуальних досліджень літератури попередньої епохи з позицій ХХІ ст. і тих відлунь, що мають місце у новочассі. Важко встановити жанр книжки, оскільки її можна охарактеризувати і як цілісну *монографію* з питань розвитку новітньої української літератури, яка буде цікавою й корисною як для науковців, так і для студентів та вчителів, і як *збірник вибраних статей* про знакових митців ХХ і ХХІ століття, і як компендіум.

У п'яти тематичних розділах уміщено 31 студію, що написані у різні роки (від 60-х рр. ХХ ст. й до сьогодні) та присвячені декільком основним напрямам дослідження. У вступному слові авторка зазначає, що розділи групуються не лише тематично і за різними літературними напрямами та періодами розвитку української літератури ХХ ст., а й за послідовністю пізнання науковцем закритих од інтерпретаторів особливостей цього розвитку, зумовлених поступовим звільненням з лабет ідеологічної зашореності, нав'язаної тоталітаризмом.

Відкриває збірку вельми цікавий автобіографічний спогад Нінелі Заверталюк про пізнання нею трагізму й драми літературної дискусії 1925–1928 рр. та постаті Миколи Хвильового ще під час відлиги у шістдесятих. Зі зрозумілих причин відкрити своїм студентам страшну правду про тогочасні події молода викладачка не могла, але після публікації 1987 року спогадів Ю. Смолича «Вапліте і Я» мовчати було несила: «<...> принесла в аудиторію перший том «Вибраних творів» письменника за 1932 р. <...> Правда, на другий день «відповідальні особи» поцікавилися, з яким матеріалом я знайомила студентів» [С. 6–7]. Так література поверталася до читача: продираючись кризь колючий дріт справжніх, а не уявних небезпек, а воїнами довелось ставати представникам, здавалося б, найневоювничіших професій — не тільки митцям, але й літературознавцям, інтерпретаторам, критикам...

Тому *перший розділ «Повернення в Україну»* присвячений дослідженню творчості письменників, надбання яких у радянський час було заборонено. Це літературні портрети Івана Багряного, Володимира Винниченка, Юрія Клена, Валер'яна Підмогильного, Миколи Хвильового, які або загинули у жорнах репресій, або ж встигли емігрувати з країни, що стала

в'язницею. Повернення читачам і інтерпретаторам відомостей про митців епохи Розстріляного Відродження й осмислення їх творчості відбувалося трьома шляхами і протягом різних часових періодів, які розмежовує авторка: найінтенсивніше це сталося після здобуття Україною незалежності; під час короткочасної «відлиги»; оприлюднення творів «із шухляд» [С. 7] та тих, котрі були раніше вилучені з книгозбірень.

Екзистенційні засади проблематики стали предметом головної уваги дослідниці у студіях, присвячених творчості Володимира Винниченка. Зіткнення двох світів — дитячого і дорослого, природи і соціуму, жертв і мисливців — є, на думку Нінелі Заверталюк, центральним конфліктом дитячих оповідань письменника, бо «концептуально образи дітей є уособленням антитетичності світу дитинства світові дорослих» [С. 11]. Дитячий світ — самотній та загублений у баченні В. Винниченка, тим часом як світ дорослих — це одвічна спокуса, гріх, а тому письменник репрезентує у своїй творчості «модерну концепцію» дияволяди: це і Михайлюк з роману «Записки Кирпатого Мефістофеля», і професор Матур з «Лепрозорію», і начальник відділу МДБ Белугін зі «Слова за тобою, Сталіне!». Така складна проблематика творів В. Винниченка зумовлена ситуацією зламу століть, коли людина перебувала у стані «самотності, страху, безнадії, втрати людського в людині» [С. 14], що дало підстави для тлумачення долі героїв крізь екзистенційну призму.

Втрата людини в людині — стрижнева тема творчості романтика за вдачею і українського письменника за покликанням Миколи Хвильового, творчість якого детально аналізується у студії «Микола Хвильовий: життя і творчість». Передусім авторка статті наголошує, чому стирання меж моралі, людських чеснот і порушення всіх етичних норм, які стали характерними ознаками післяреволюційної дійсності, змусили Хвильового, лірика за вдачею, викривати найбільчіші виразки суспільства, бо «така вже дійсність, що як тут не писати сатири» [С. 27], за словами С. Єфремова. Як підводить до висновку Нінелі Заверталюк, трагедія письменника полягає у тому, що, «сприйнявши марксистсько-ленінські постулати

<...> М. Хвильовий швидко пересвідчився в згубності більшовицької ідеології для народу і людини» [С. 28].

Інший бік революції — роздвоєння внутрішнього «я» українця та хлібороба, інтелігента та повстанця — стали темою художнього зображення у творах Валер'яна Підмогильного. На слухну думку авторки книги, «у психології образів повстанців втілюється душевний злам, сум'яття, роздвоєність» [С. 35]. Як і Миколу Хвильового, Валер'яна Підмогильного понад усе цікавили не зовнішні події, а трагічний стан роздвоєності душі революціонера, його шлях від «відчуття своєї значимості в досягненні загальної мети» до «екстазу руйнівництва» [С. 37]. Водночас повстання, або ж «третя революція», як би романтично вони не виглядали, у сутності своїй приречені на трагізм, невдачу і безвихідь, оскільки в них «є лише сучасність, майбутнього немає» [С. 48].

Літературно-критичний портрет поета Юрія Клена (Освальда Бургардта) натомість постає у студіюванні Нінелі Заверталюк як нарис про людину, котра хоч і виросла у двох культурних середовищах — українському та німецькому, — але стала цілісною особистістю, «українським письменником не за походженням, а за духовним покликанням» [С. 50], творчість якого повернулася в Україну, на жаль, лише у 90-х роках минулого століття. Проаналізувавши такі аспекти його творчості, як *інтертекстуальність*, *символізм*, *міфологічність*, дослідниця доводить, що створення у поезіях Юрія Клена образу українського воїна, здатного до державотворення, — домінуючий мотив, художньо переконливо інтегрований митцем в образі активного героя. А тому такі постаті «наділені рисами української ментальності, яку відзначають войовничість, героїський чин, слава, волюнтаризм» [С. 54].

Ці ідеї знаходять продовження у розвідці, присвяченій Івану Багрянному, творчість якого повернулася на материкову Україну із незаслуженого забуття на початку 90-х. Трагізм його творів — не пасивне констатування фактів, а заклик до бунту, тому епіграфом до його творчості, на думку Нінелі Заверталюк, можна взяти рядок із його передмови до поеми «Ave Maria»: «Ходити тільки по лінії найбільшого опору — і ти пізнаєш світ» [С. 79].

Виходячи з цієї тези, авторка розвідки акцентує таку особливість у творах митців-емігрантів, як непереможна віра у державність України і мистецька праця, спрямована на її реалізацію.

Наступний розділ — «**Між двома полюсами**» — присвячено студіюванню творів письменників, чиї долі опинилися між жорнами тоталітаризму, що спричинило роздвоєння не тільки творчості, але й душ і, як наслідок, життя митців, змушених працювати під пильним наглядом політичної цензури. Під цим кутом зору Нінель Заверталюк аналізує твори Володимира Сосяори та Юрія Яновського. Логіка дослідження призводить до висновку, що, попри вживлення у художню тканину творів необхідних гасел про поступ комуністичної партії та успіхи радянського суспільства, попри соціалістичну, на позір, риторіку, обидва митці зазнали переслідувань за свою творчість, за підтекстові утвердження української національної ідеї. Водночас, на думку авторки, написане у час соцреалізму слід переосмислити на підґрунті нових методологій і методик аналізу текстів, а тому відомі зі шкільних лав твори постають у новому світлі, відкриваючи нові грані мистецької вправності авторів. А тому, як слушно стверджується у книжці, схильність до використання багатой символіки є однією з визначальних рис романів Юрія Яновського, хоча у пізніх творах символічне наповнення здебільшого характеризується соцреалістичними підходами на протигагу тому, що в ранніх творах «символіка виявляється в межах основної національно-романтичної спрямованості, але і не без зв'язку із символічною поетикою світової літератури» [С. 95]. Через це сучасні літературознавці знову й знову повертаються до дослідження роману «Майстер корабля», але вже з точки зору модерної естетики, а не вульгарного соціологізму. У студії «Авторська філософія культури в романі «Майстер корабля» Ю. Яновського» цілком переконливо доведено, що письменник створив свою художню концепцію національної культури, котра полягає у гармонії «таланту, творчості, краси» [С. 106], при цьому підкресливши, що згармонізувати суспільство здатна лише жінка.

Таке неоднозначне, амбівалентне мистецьке явище, як шістдесятництво, крізь призму своєрідної стратегії і такти-

ки Нінелі Заверталюк розглядається у *двох розділах*: до одного віднесено «ґратовану» творчість переслідуваних митців, до другого — твори тих, хто все ж зміг працювати в умовах жорсткої цензури. *Третій розділ* — **«Творчість шістдесятників як вияв духовного потенціалу національного феномена в українській літературі»** — складається зі спеціальних студій, присвячених творам В. Симоненка, І. Драча, М. Руденка, як і загальному оглядові поезії шістдесятників. Особливу увагу приділено виокремленню основних прикмет поетики їх творів: *космізму, формам відтворення екзистенційного абсурдизму, символічності образотворення*. «ґратована поезія» з'явилася в Україні в умовах протистояння Поета і Влади, коли ув'язнені митці продовжували натхненно працювати, попри нелюдські умови й фізичне та моральне переслідування. Зрозуміло, чому їх художній світ — трагічний, але вельми яскравий за естетичними якостями.

У *четвертому розділі* — **«Правофлангові в когорті шістдесятників»** — досліджено творчість Олесея Гончара та Павла Загребельного. Хоч за віком ці письменники не належать до тих, хто починав свою творчу діяльність наприкінці 50-х років, однак, як аргументує Нінелі Заверталюк, вони органічно вписуються в цю духовну когорту за своїм світобаченням, інтелектуалізмом, «філософією світосприйняття, пафосом духовного історизму» [С. 144]. Наче випереджаючи голоси сучасних опонентів творчості та способу життя цих письменників, дослідниця розставляє всі крапки над «і», зачитувавши мотивацію поведінки, наведену в «Щоденнику» Олесея Гончара: «Існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи таки творчістю своєю якимось ще живити дух знесиленої нації. Ось правда того часу. Так, я не рвався на гулагівські нари...» [С. 146]. Водночас письменникові вдалося не перетворитися на «скомороха» та залишитися чесним із самим собою. Нінелі Заверталюк детально аналізує, зіставляє декілька видань його «Прапорноносців», досліджуючи, як автор редагував їх співвідносно зі змінними реаліями, поки нарешті не вилучив з роману все зайве, нав'язане партійною критикою. Зіставивши декілька редакцій роману, дослідниця доходить висновку про «послідовність очищення

їх тексту від соцреалістичних штампів, ідеологічної риторики, акцентування того, на що автор натякав у першодруках, або й прихованого в асоціативних можливостях тексту в умовах жорстких обмежень цензури» [С. 147].

Роль своєрідного містка між творчістю шістдесятників та дев'яностиків у збірці виконують студії, присвячені постаті Павла Загребельного. З цією метою зіставляються історичні романи про велич людського духу, про дивовижну здатність людини творити і вивищуватися над світом своєю гуманністю з творами межі тисячоліть, спрямованими проти нищості сучасників, катастрофічної бездуховності і гуманітарної безвиході. Як доводиться у книзі, об'єктами, що служать вираженням ідеї катастрофізму нового українського суспільства, яке постало на руїнах радянської дійсності, стають «два образи: *чоловічий* (номенклатурний, керівний) світ і *жінка*, яка прагне зайняти в ньому своє місце» [С. 167]. І знову нова жінка — жінка-керівник, як і у творах Миколи Хвильового, перетворюється у кризовому пострадянському суспільстві на постать-емблему, страшну своєю порожнечою: «Ви думаєте, я жінка? Помиляєтесь: я — віце-президент» [С. 170]. Жіноча сутність деформується, набуває потворних форм у світі чоловічої влади, імперської дійсності, а тому й увесь соціалістичний та постсоціалістичний світ прямує до краху, бо катастрофи зазнала його вічна берегиня. Саме тому повісті і романи Павла Загребельного зламу століть стають саркастично-викривальними, розкриваючи духовне зубожіння людини, тоді як їх головним пафосом стає заклик автора: «Бережімо нашу душу!».

Останній, *п'ятий*, розділ книги — «Із покоління дев'яностиків ХХ століття» — вміщує шість студій, написаних уже у новому тисячолітті та присвячених творчості Євгенії Кононенко, Марії Матіос і Володимира Даниленка. Як відзначається авторкою у передмові до розділу, українська література цього періоду — неоднорідна «і за естетичними цінностями, типом художнього відтворення реальності <...>, системою художнього письма» [С. 193]. З одного боку, Нінель Заверталюк студіює романи Є. Кононенко як зразки «жіночого» письма, побудованого

на розкритті фемінного ества з точки зору психоаналітики, з іншого, — проводить паралелі з малою прозою Марії Матіос і В. Даниленка, знаходячи спільне й відмінне, аби дослідити особливості цілого корпусу зразків української літератури 90-х років. Як і у творах Є. Кононенко, героїні романів і повістей М. Матіос уособлюють собою світ любові і так само, як у пізній творчості П. Загребельного, людський світ розподіляється на почуття і соціум, жіночий і чоловічий світи, в якому панує смерть.

Світ в оповіданнях В. Даниленка натомість нагадує гру, театр, у якому актори гинуть по-справжньому: «письменник створює гротескну картину абсурдного світу й абсурдного буття людини в ньому, концептами якого є самота, змізерненість внутрішнього «я», замкненість простору» [С. 235].

У п'яти розділах авторського збірника наукових статей, який характеризується цілісністю трактування різних тем, докладно простежується шлях української літератури ХХ — початку ХХІ ст. на прикладі творчості знакових митців та у зв'язку з домінуючими тенденціями розвитку культури. Яскравими стають тематично-проблемні збіги між творами першої третини ХХ і початку ХХІ ст., коли хаос, руйнування морально-етичних цінностей перетворюють життя людини на нескінченну боротьбу за право називатися людиною. Тож і напружитися цією боротьбою можна було лише завдяки мистецтву, дослідження зразків якого творчо й логічно представлено у книзі Нінелі Заверталюк. Своєрідний компендіум цілком може називатися монографією, адже за логікою та обширом зібраних студій представляє повну, детальну й цілісну картину розвитку української літератури як ХХ віку, так і початку ХХІ ст.

Напередодні свого ювілею Нінелі Заверталюк презентувала цінний подарунок шанувальникам українського письменства та наукової критичної думки, ще раз підкресливши: настав час згадати незаслужено забуте й переосмислити спотворене вульгаризаторською цензурою.